

Fryderyk Rozen
Biblioteka Narodowa

KOLEKCJA STARYCH DRUKÓW W BIBLIOTECE MUZEUM POLSKIEGO W AMERYCE (CHICAGO)

Słowa kluczowe: stare druki | polonika | Biblioteka Muzeum Polskiego w Ameryce |
Mieczysław Haiman

Fryderyk Rozen: starszy bibliotekarz w Zakładzie Starych Druków Biblioteki Narodowej.
E-mail: f.rozen@bn.org.pl.

Kolekcja starych druków jest częścią bogatych zbiorów Biblioteki Muzeum Polskiego w Ameryce, stawiających ją pośród najważniejszych bibliotek polonijnych. Obchodząca w 2015 r. stulecie swego istnienia biblioteka posiada ponad 100 tys. książek i broszur oraz kolekcje specjalne: rękopisów, zbiorów ikonograficznych i kartograficznych, mikrofilmów czasopism polskich oraz starych druków¹. Część zasobu dokumentuje dzieje i działalność Polonii amerykańskiej. Jednak cele biblioteki są szersze – służy ona kultywowaniu

¹ Podstawową pracą omawiającą zbiory biblioteki jest książka M. Kot, *Muzeum Polskie w Ameryce. Dzieje i zbiory*, Warszawa 2003. Zob. też: *Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator. Polskie i polonijne księgozbiory instytucji*, oprac. B. Bieńkowska, E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2009, s. 409–410; *Biblioteki polskie poza krajem w latach 1938–1948*, red. B. Bieńkowska, oprac. U. Paszkiewicz, J. Szymański, Poznań 2005, s. 89; *Współczesne biblioteki polonijne i polskie poza krajem. Raport przygotowany w oparciu o materiały zgromadzone w ramach programu Rejestracja zbiorów polskich za granicą ze specjalnym uwzględnieniem dziedzictwa zagrożonego*, oprac. E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2010, s. 73–74; E. Targonska, *Archival treasures of the PMA and the first archival guide*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2006, nr 4, s. 12–13.

historii i kultury kraju, z którego społeczność polonijna przybyła na ziemię amerykańską i który wciąż stanowi dla niej źródło żywej tradycji. To dlatego wśród zgromadzonych zbiorów swe poczesne miejsce ma książka zabytkowa.

Po 100 latach funkcjonowania biblioteki jej zbiory służyć mogą już nie tylko ukazywaniu minionych stuleci ojczystej kultury. Czas spojrzeć na nie jako na świadectwo działalności Polonii, która owe cymelia zgromadziła i wprowadziła do życia kulturowego i naukowego. Pojawiają się więc pytania nie tylko o same obiekty zabytkowe, lecz także o historię ich gromadzenia i opracowania. W przypadku kolekcji starych druków zagadnienia te zostały już w różnych miejscach zauważone. Kolejnym zadaniem, którego podejmuje się autor niniejszego szkicu, jest zebranie w całość rozproszonych wzmianek oraz uzupełnienie ich nowymi informacjami wydobytymi z przekazów źródłowych i analizą bibliologiczną starych druków.

Początki biblioteki sięgają 1913 r. Wtedy to na 33. sejmie Zjednoczenia Polsko-Rzymskokatolickiego w Ameryce zapadła decyzja, wedle której z funduszu żelaznego Wydziału Pomocy Naukowej przeznaczono po jednej trzeciej na założenie drukarni i biblioteki². W tym samym roku powołano komitet do zakupu książek, które zaczęto nabywać rok później. Jako pierwszy stanowisko bibliotekarza objął Władysław Kocwa. Uroczyste otwarcie biblioteki nastąpiło 18 kwietnia 1915 r. Pracę rozpoczynano z 4 tys. książek. Zorganizowano też bibliotekę objazdową, by dotrzeć do Polonii mieszkającej dalej na prowincji³.

Młoda biblioteka nie zdołała na długo zachować pierwotnego rozmachu, jej działalność szybko podupadła, po czym zamarała zupełnie⁴. Okolicznością, która wpłynęła na jej ponowny rozwój, był pożar, który w 1931 r. zniszczył muzeum i bibliotekę Kolegium Związku Narodowego w Cambridge Springs. Przepadły zbiory jednej z największych organizacji polonijnych, gromadzone od 1912 r. z myślą o kształceniu działaczy polonijnych⁵. Płomienie nie pochłonęły jednak samej koncepcji dużej instytucji naukowej służącej Polonii w całych Stanach Zjednoczonych. Prace nad nią rychło podjęto pod opieką Zjednoczenia, dzięki któremu w 1935 r. powołano Muzeum Polskie w Ameryce. Kierownictwo nowej placówki objął jej pomysłodawca Mieczysław Hai-

² M. Haiman, *Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce*, Chicago 1948, s. 271.

³ Tamże, s. 276.

⁴ T. Kaczorowska, *Herodot Polonii Amerykańskiej – Mieczysław Haiman (1888–1949)*, Warszawa 2008, s. 153.

⁵ Z. Stefanowicz, *Szkice z życia Polonii Amerykańskiej*, Warszawa 1985, s. 187.

man⁶. Prezes Zjednoczenia, Józef Kania, który przywiązywał do odnowienia biblioteki dużą wagę, powierzył mu także uporządkowanie księgozbioru⁷. Wedle wspomnień A. Waldo, gdy prezes udał się do biblioteki z Haimanem,

Znaleźli ją w bardzo zaniedbanym stanie, ale sercom nastrojonym na jedną nutę ani kurz, ani pajęczyna stercząca na nich z każdej półki, z każdej książki nie były w stanie zepsuć harmonii ducha⁸.

Haiman poświęcił bibliotece i muzeum resztę życia, prowadząc intensywną działalność organizacyjną i naukową, która odcisnęła na obu instytucjach silne piętno.

Pod kierownictwem Haimana losy muzeum i biblioteki spletały się w owych latach tak ściśle, że dla zrozumienia rozwoju biblioteki należy przedstawić pokrótce prace, atmosferę i dokonania muzeum. Józef Kania scharakteryzował jego cel następująco: *pragniemy zgromadzić nie dla siebie, nie dla organizacji, ale dla całej Polonii w Ameryce wszystkie najcenniejsze dowody naszego dorobku kulturalnego⁹*. Według Haimana celem muzeum było, aby

obcy i nasza młodzież, o którą nam wszystkim najbardziej chodzi, mogli w Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. widzieć naocznie, że jednak Polacy to stary i sławny naród, że nie tylko przynieśli tu dużo z ojczystej kultury i z ojczystych ideałów, ale nawet zdołali stworzyć własne instytucje wszelkiego rodzaju i wybić się zasługami i talentami na różnych polach¹⁰.

Pozyskiwaniu pamiątek polskiej przeszłości służyła akcja informacyjna, w ramach której Haiman zapoznawał rodaków w Stanach Zjednoczonych i w ojczyźnie z zadaniami muzeum i jego znaczeniem w życiu kulturowym Polonii. Temu celowi służyły artykuły publikowane w prasie codziennej i w periodykach naukowych. Na łamach prasy polonijnej Haiman zachęcał

⁶ M. Haiman, *Archiwum i Muzeum Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego w Ameryce*, „Nauka Polska” 1938, t. 23, s. 196–197.

⁷ T. Kaczorowska, *Herodot Polonii Amerykańskiej...*, s. 153.

⁸ Tamże, s. 150.

⁹ Cyt. za: M. Haiman, *Sprawozdanie kustosa Archiwum i muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1938*, Chicago 1939, s. 3.

¹⁰ Tegoż, *Sprawozdanie kustosa Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. na pierwszy zjazd Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce*, Chicago 1938, s. 3. W innym miejscu następująco opisał misję młodej instytucji: „ma na celu zbierać i przechowywać wszelkie pamiątki życia polskiego w Ameryce”, zob. tegoż, *Muzea polskie nadsyłają życzenia dla Muzeum Z.P.R.K.*, „Dziennik Zjednoczenia”, 28 maja 1937 r., s. 2.

do członkostwa w Polskim Towarzystwie Historyczno-Muzealnym, wyrażał wdzięczność za wsparcie finansowe¹¹ i zapraszał naukowców do korzystania z gromadzonych w muzeum zbiorów¹².

Rychło nadeszła odpowiedź w postaci szerokiego strumienia darów przekazywanych przez instytucje i indywidualnych ofiarodawców. Nadsyłano dzieła sztuki, archiwalia i inne ojczyste pamiątki. Dzięki artykułom prasowym Haimana można dziś odtworzyć sposób rozwoju zbiorów. Przykładowo, jedna z partii darów, które dotarły w 1939 r., składała się z 32 obrazów przekazanych przez Karola Wachtla, darów artysty Jana Blecherta: akwareli, wycinanek, odbitek litograficznych i płaskorzeźb z porcelany *wedle jego własnego wynalazku i przedstawiające Chrystusa i M. Boską*¹³.

Drugą troską Haimana było opracowanie szybko rozbudowywanych kolekcji, stworzenie ośrodka pracy naukowej i *uprzystępnienie poważnej pracy badaczom*¹⁴. W corocznych sprawozdaniach Haiman podawał, ile osób prowadziło w muzeum prace naukowe (np. w 1937 r. było to 97, a w 1939 r. – 83 badaczy)¹⁵. Organizacji pracy naukowej służyło Polskie Towarzystwo Historyczno-Muzealne powołane przez Haimana w 1937 r. *dla rozbudzenia wśród Polonii amerykańskiej zainteresowania własną historią oraz w celu zjednoczenia finansowego poparcia ogółu dla Muzeum*¹⁶. Wyniki prac publikowano na łamach specjalnie w tym celu założonych i redagowanych przez Haimana „Roczników Historycznych” („Annals of the Polish Roman Catholic Union Archive and Museum”).

Opracowanie obejmowało dary książkowe. Były one tak liczne, że zasób biblioteczny liczący w 1938 r. 5 tys. pozycji wzrósł w ciągu 10 lat do 18 tys. książek. Prace nad szybko powiększającym się księgozbiorem opisał Haiman już w pierwszym *Sprawozdaniu z działalności muzeum: Zaczęliśmy katalogować bibliotekę archiwalną. Jest to jednak praca bardzo powolna i żmudna i całkowite skatalogowanie zbiorów Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. zabierze kilka lat*¹⁷.

¹¹ Zob. np. tegoż, *Osady i towarzystwa Z.P.R.K. chętnie wspierają Muzeum*, „Dziennik Zjednoczenia”, 27 września 1938 r., s. 3.

¹² M. Haiman, *Muzea polskie nadsyłają życzenia...*, s. 2.

¹³ Tegoż, *Cenniejsze dary i ofiarodawcy Muzeum Polonii Amerykańskiej*, „Naród Polski” 1939, nr 46 (16 listopada), s. 3.

¹⁴ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. na pierwszy zjazd...*, s. 3.

¹⁵ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1938*, s. 4. Przykładem pracy naukowej w muzeum jest opracowanie przechowywanych w nim listów Sienkiewicza: J. Birkenmajer, *Listy Henryka Sienkiewicza w Muzeum Polskim w Chicago*, „Pamiętnik Literacki” 1937, t. 34, s. 298–303.

¹⁶ M. Haiman, *Archiwum i Muzeum Zjednoczenia...*, s. 198.

¹⁷ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. na pierwszy zjazd...*, s. 4.

Ważnym efektem prac bibliotecznych była publikacja dwóch katalogów opracowanych przez Alfonsa Wolanina, asystenta Haimana¹⁸. Księgozbiór służył ponadto celom wystawienniczym. W grudniu 1945 r. z okazji zjazdu The American Association of Teachers of Slavic and East European Languages zaprezentowano zwiedzającym wystawę *starych księzek polskich*¹⁹. W maju 1947 r. odwiedzający muzeum mogli oglądać ozdobne oprawy polskiej książki²⁰.

Dla powstania kolekcji starych druków duże znaczenie miał profil zainteresowań naukowych Haimana. Teresa Kaczorowska, autorka biografii Haimana, charakteryzując swego bohatera, stwierdza, iż *Haiman był przede wszystkim historykiem XVII i XVIII w.*²¹ Zadebiutował w 1922 r. szkicami historycznymi ogłoszonymi w prasie polonijnej. Rok później opublikował pierwszą książkę – *Historię parafii św. Stanisława B. i M. w Buffalo, New York 1873–1923*²². Jak sam później wspominał: *Od tamtej pory historyczne badania w dziedzinie Polonica Americana stały się głównym celem mojego życia*²³.

Materiałów poszukiwał w całych stanach Zjednoczonych, prowadząc badania w archiwach, bibliotekach i kolekcjach prywatnych²⁴. *Przeszukiwał księgarnie i antykwariaty, prowadził kwerendy korespondencyjne w zbiorach zagranicznych*²⁵. Jeden z jego współpracowników pisał w 1926 r., że Haiman *grzebie się formalnie, jak zawołany bibliofil w różnych księgarniach, wyszukując dane z przeszłości rodaków w Ameryce*²⁶. W kolejnych studiach w coraz większym zakresie wykorzystywał materiały pochodzące z badanych epok, a więc także stare druki, które były dlań podstawą źródłową do pracy nad tematami takimi, jak: historia braci polskich emigrujących przez Holandię za ocean, działalność Tadeusza Kościuszki, reakcje amerykańskie na uchwalenie Konstytucji 3 maja czy rozbiory, a także zaangażowanie Amerykanów

¹⁸ A. Wolanin, *Polonica in English. Annotated Catalogue of the Archives and Museum of the Polish Roman Catholic Union*, Chicago 1945; tegoż, *Polonica Americana. Annotated Catalogue of the Archives and Museum of the Polish Roman Catholic Union*, Chicago 1950.

¹⁹ M. Haiman, *Sprawozdanie kustozsa Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego za rok 1945*, Chicago 1946, s. 4.

²⁰ Tegoż, *Sprawozdanie kustozsa Archiwum i Muzeum K.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1947*, Chicago 1948, s. 3.

²¹ T. Kaczorowska, *Herodot Polonii Amerykańskiej...*, s. 294.

²² Tamże, s. 52

²³ Cyt. za: tejże, *Mieczysław Haiman – pierwszy historyk Polonii jako żeglarz, sokół i poeta*, „Przegląd Polonijny” 2005, z. 2, s. 29.

²⁴ Tejże, *Mieczysław Haiman – wskrzesiciel dumy Polonii*, „Studia Polonijne” 2004, t. 25, s. 134.

²⁵ Tejże, *Herodot Polonii Amerykańskiej...*, s. 222.

²⁶ Cyt. za: tamże, s. 54–55.

w sprawy polskie. Pisząc *The fall of Poland in contemporary American opinion*, *Kosciuszko in the American Revolution* czy *Polish pioneers of Pennsylvania*, Haiman czerpał wiadomości ze wspomnień, opracowań historycznych, wydawnictw źródłowych i artykułów prasowych. W większości były to XVIII-wieczne druki angielskie i amerykańskie.

W tekstach Haimana można dostrzec ślady jego zainteresowań bibliofilskich. W artykule o nauce polskiej w Stanach Zjednoczonych charakteryzował obecność książki polskiej w amerykańskim handlu antykwarycznym:

*zwłaszcza w głównym jego środowisku, w Nowym Yorku, trafiają się dosyć często różne druki, zabytki i wszelkiego rodzaju polonika, nieraz nawet o wielkiej wartości muzealnej lub archiwalnej*²⁷.

W tym samym artykule omówił zbiory poloniców w bibliotekach amerykańskich. Część z nich uważał za pozostałość po polskich imigrantach politycznych²⁸.

Z praktycznym wykorzystywaniem starych książek łączyło się zrozumienie dla ich fachowego opracowania. W artykule opisującym naukę polską w Stanach Zjednoczonych Haiman zawarł rozdział *Wiedza biblioteczna i bibliografia*²⁹. Zwracał też uwagę na potrzebę systematycznego zbierania materiałów źródłowych do historii Polonii, w tym oczywiście także druków, opracowania bibliograficznego, opisanie zbiorów polskich w Stanach Zjednoczonych na wzór *Zbiorów polskich* Chwalewika i stworzenia ich centralnego katalogu. Był przekonany, iż prace te przyniosłyby wiele cennych odkryć³⁰.

Przystępując do pracy bibliotecznej, posiadał Haiman wieloletnie doświadczenie w pracy z książką naukową i zabytkową oraz gruntowne rozeznanie w świecie bibliotek, archiwów, antykwariatów i kolekcji prywatnych. Był więc nie tylko teoretykiem, lecz też praktykiem świata książki. Tym samym dużego znaczenia nabierają opracowane przez niego opisy kolekcji bibliotecznej – pochodzą wszakże spod pióra znawcy tematu.

Poznanie bibliofilsko-bibliotecznej wiedzy Haimana ma istotne znaczenie dla historii kolekcji starych druków w Bibliotece Muzeum Polskiego

²⁷ M. Haiman, *Nauka polska w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, „Nauka Polska” 1936, t. 21, s. 226.

²⁸ Tamże, s. 223–226.

²⁹ Tegoż, *Nauka polska w Stanach Zjednoczonych w latach 1939–1947*, „Nauka Polska” 1947, nr 25, s. 255.

³⁰ Tegoż, *Problems of Polish American History Writing*, New York, 1943, s. 6–7.

w Ameryce. Jej badanie opiera się bowiem w głównej mierze na tekstach Haimana tudzież relacjach o jego poczynaniach. Najstarsza wiadomość o starych drukach w Bibliotece Muzeum Polskiego pochodzi z artykułu Haimana opublikowanego w 1938 r. Został w nim opisany zasób biblioteczny, na który składało się 400 tomów poloniców w języku angielskim, piśmiennictwo polsko-amerykańskie (700 książek i broszur), czasopisma polsko-amerykańskie (ok. 1000 tomów), jednodniówki (ok. 600 sztuk), 15 tomów z luźnymi numerami czasopism amerykańskich i angielskich zawierających artykuły na temat Polski, nuty, ryciny, druki ulotne i rękopisy. W opisie tym znalazła się wzmianka o starych drukach, znajdujących się wśród artykułów z prasy angielskojęzycznej, których było *około 200 sztuk luźnych ważniejszych, datujących się od XVIII wieku*³¹.

W 1945 r. asystent kustosza, Alfons Wolanin, opublikował katalog *Polonica in English*³². Katalog ten – wedle słów Haimana – *obejmuje tylko jedną część biblioteki muzealnej, mianowicie książki i broszury w języku angielskim o Polsce, z wyłączeniem autorów amerykańskich*³³. Autor skatalogował wszystkie książkowe anglo-polonica będące w posiadaniu biblioteki, bez względu na czas ich wydania. W ten sposób wśród kilku tysięcy książek XX- i XIX-wiecznych znalazły się 22 stare druki wydane w Anglii w XVII i XVIII w. Niewynikające z tytułów związki książek z tematyką polską zostały krótko objaśnione.

Skąd pochodziły owe stare druki? Pewne są jedynie dwie informacje, niestety, dotyczą one pojedynczych tytułów. Do dwóch oprawionych razem numerów „The American Apollo” z 1792 r. roku dołączona jest karteczka z wykonanym na maszynie opisem, informującym m.in. że jest to *Dar Mieczysława Haimana i żony*. W sprawozdaniu Haimana za rok 1946 podana została wiadomość, iż

*Z własnych zasobów Muzeum zakupiło komplet Herbarza Niesieckiego w wspomniałym wydaniu z ręcznie kolorowanymi herbami, do czego przyczyniła się w dużej mierze donacja pp. S.S. Grabowskich*³⁴.

³¹ Tegoż, *Archiwum i Muzeum...*, s. 198–199.

³² Nie była to jedyna praca bibliograficzna Wolanina, który w *Polish American Studies* prowadził dział omawiający publikacje z zakresu historii Polski.

³³ M. Haiman, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1945*, s. 4–5.

³⁴ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1946*, Chicago 1947, s. 4.

Na tym kończą się jednoznaczne przekazy źródłowe, dalej snuć można przypuszczenia.

Pierwsze z nich dotyczy daru Haimana. Według wspomnień jego współpracownicy, Sabiny Logisz, kustosz *wniósł bardzo cenny dar. To były rarytasy, unikaty. Nabywał je przez lata, gdziekolwiek zobaczył, nieraz kosztem niedożywiania się*³⁵. Przekazanie kolekcji poloniców Haimana nastąpiło w 1935 r.³⁶ Według dokumentacji archiwalnej na dar ów składały się 162 książki i broszury, 14 starych gazet amerykańskich i 77 wycinków. Według T. Kaczorowskiej Haiman ofiarował swoją kolekcję *starodruków, książek i archiwaliów*. Autorka biografii kustosza sceptycznie ocenia możliwość bliższego poznania kolekcji Haimana z powodu braku odpowiedniej podstawy źródłowej³⁷.

Drugim ofiarodawcą starych druków mógł być hojny mecenas biblioteki Karol Wachtl. T. Kaczorowska, badając jego korespondencję z Haimanem, stwierdziła, iż w 1941 r. ofiarował on stare druki³⁸. Z kolei analiza *Złotej księgi Archiwum i Muzeum Z.P.R.K.*, t. 1: *Darowizny 1935–1936* (MPA, sygn. 9) doprowadziła ją do stwierdzenia, iż Wachtl *podarował starodruki dot. historii amerykańskiej Polonii, w sumie 63 sztuki*³⁹. Jednakże ani jeden spośród dostępnych dziś starych druków w Bibliotece Muzeum Polskiego nie dotyczy dziejów wychodźstwa polskiego w Ameryce. Być może określenie „starodruk” odnosi się w cytowanym tekście do książek wydanych po 1800 roku lub też dalsze poszukiwania w magazynach biblioteki pozwolą na dotarcie do owych cymeliów i na bliższe ich opisanie.

Informacje o książkowych darczyńcach były stałym elementem sprawozdań kustosza z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce. Sprawozdania te zawierały informacje o różnych aspektach działalności biblioteki i muzeum, obejmowały m.in. pracę naukową, wystawy, prelekcje oraz współpracę z polskimi i amerykańskimi instytucjami, czego przykładem jest przesłanie dokumentów dotyczących Polonii z Muzeum Czartoryskich⁴⁰ czy kontakty z Biblioteką Polską w Paryżu⁴¹. Udzielano także odpowiedzi na kwe-

³⁵ Cyt. za: T. Kaczorowska, *Herodot Polonii Amerykańskiej...*, s. 151.

³⁶ A. Wolanin, *Polonica in English...*, s. 5.

³⁷ T. Kaczorowska, *Herodot Polonii Amerykańskiej...*, s. 151.

³⁸ Tamże, s. 171. Według Haimana biblioteka zawdzięcza Wachtlowi „liczne rzadkie druki polsko-amerykańskie, autografy, fotografie, medale itp.” – M. Haiman, *Archiwum i Muzeum...*, s. 199.

³⁹ T. Kaczorowska, *Herodot Polonii Amerykańskiej...*, s. 152.

⁴⁰ M. Haiman, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1938*, s. 4.

⁴¹ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1946*, s. 6.

rendy, wspomagając prace uczonych amerykańskich w zakresie historii Polski. Do stałych części sprawozdań należało również omówienie najważniejszych darów, wszystkich bowiem, z racji braku miejsca, nie sposób było wyliczyć⁴².

Opisy różniły się szczegółowością. Niektóre dzieła sztuki i cenne pamiątki przedstawiane były na tyle dokładnie, by na ich podstawie można było zidentyfikować poszczególne przedmioty, jak np. dar Stefana Kleczewskiego – *srebrny pierścień Karola Chłapowskiego, męża Modrzejewskiej, zrobiony dla niego przez współwięźnia Moabitu w r. 1864*⁴³. W przypadku książek brakowało już takiej precyzji, do rzadkości należało podanie jakichkolwiek danych bibliograficznych, np. *Dr. Edward Nowicki, Gary, Ind., [ofiarował] miniaturowe wydanie poezji Mickiewicza z r. 1898*⁴⁴. Parokrotnie zdarzają się różnego rodzaju dookreślenia przekazanych książek dotyczące ich pochodzenia, języka czy opraw. Przykładowo: *Aleksander Orłowski, Pittsford, Vt., [ofiarował] zbiór 219 książek o Polsce w językach polskim, francuskim, niemieckim, łacińskim i angielskim w kosztownych oprawach, wartości około \$ 4,000.00*⁴⁵. Albo: *kilkadziesiąt książek o Polsce w języku hiszpańskim, dar Prof. Edmunda S. Urbańskiego z Marquette Univ.*⁴⁶ Cenne kolekcje przekazali także Karol Wachtl (*stare sztychy polskie, medale, druki itp.*⁴⁷, *liczne druki*⁴⁸), Artur Waldo (*zbiór fotografii, książek i nut*⁴⁹, *wielki zbiór druków*⁵⁰), Teodor Rękosiak (*duży zbiór książek*⁵¹, *kilkaset książek*⁵²), H. Sajewski z Chicago

⁴² Jedynie w sprawozdaniu za rok 1938 wyliczone zostały same personalia darczyńców bez opisu przekazanych eksponatów – tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1938*, s. 9.

⁴³ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza Archiwum i muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1942*, Chicago 1943, s. 5.

⁴⁴ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1947*, s. 4.

⁴⁵ Tamże, s. 4.

⁴⁶ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1946*, s. 4. Dodatkowe informacje Haiman podał jeszcze trzykrotnie: Piotr Klekotka przekazał zbiór książek po Mieczysławie Monkiewiczzu, zob. tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1947*, s. 4. A. Kufelska przekazała „128 książek polskich, oprawnych w półskórek” – tamże, s. 5. Franciszek Kowalczyk „ofiarował zbiór pamiątek po kanoniku S. Kruczkuz – w tym książki” – zob. tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1942*, s. 4.

⁴⁷ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1945*, s. 3.

⁴⁸ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1941*, Chicago 1942, s. 5.

⁴⁹ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1944*, Chicago 1945, s. 5.

⁵⁰ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1941*, s. 5.

⁵¹ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1944*, s. 6.

⁵² Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1941*, s. 5.

(*duży zbiór książek i nut*)⁵³, J. Stupnicki (*duży zbiór książek*)⁵⁴, Wiktor Gorzeła (*kolekcja starych i rzadkich dzieł*)⁵⁵, Paweł Fox (*kilkaset książek*)⁵⁶. Krótko, jako ofiarodawcy książek, wzmiankowani zostali: Edward Nowicki, Maxwell Nowak, Jan Sikora⁵⁷, Kazimierz Goński, ks. prof. M. Kołtuniak⁵⁸, Franciszek Osuch, Feliks Cienciara⁵⁹.

Jak widać, opisy przekazanych książek nie wymieniają ani jednego konkretnego starego druku. Warto jednak zaznaczyć fakt, iż Haiman wysoko oceniał niektóre z ofiarowanych bibliotece zbiorów, niewykluczone więc, że w bibliofilskich kolekcjach, pośród innych cennych woluminów, znajdowały się także stare druki. Być może w przyszłości możliwe będzie połączenie nazwisk ofiarodawców z poszczególnymi egzemplarzami. Nadzieję taką stwarza stwierdzenie Haimana, iż do końca 1945 r. poszczególne dary rejestrowano w specjalnych księgach. Szczególnie interesujące mogą być opisy książek, które trafiły do muzeum przed 1940 r., później bowiem – jak twierdzi Teresa Kaczorowska – dary nie były już *tak ściśle ewidencjonowane*⁶⁰.

W mniejszym stopniu źródłem rozbudowy zbiorów były także zakupy. Podobnie jak dary Haiman opisywał je bardzo oszczędnie. I tak np. podał, iż 30 października 1937 r. u C.L. Pyetella z Nowego Jorku zakupiono *rzadkie dzieła angielskie o Polsce*⁶¹. Na temat starych druków milczą również zamieszczone w sprawozdaniach spisy wydatków. Wprawdzie podano w nich, od kogo i za jaką kwotę książki zakupiono bądź – rzadziej – u kogo i za ile opraviono, jednak jak poprzednio brak tu danych bibliograficznych. Są to krótkie notki, np.: *10-go grudnia – Liberty Book Bindery, oprawa książek –*

⁵³ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1945*, s. 3

⁵⁴ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1944*, s. 5–6.

⁵⁵ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1946*, s. 6.

⁵⁶ Tamże, s. 4.

⁵⁷ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1941*, s. 5.

⁵⁸ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1946*, s. 4.

⁵⁹ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1942*, s. 5.

⁶⁰ T. Kaczorowska, *Herodot Polonii Amerykańskiej...*, s. 168. Przekazane do biblioteki książki zostały opisane w sprawozdaniach Haimana, przechowywanych w Archiwum Muzeum Polskiego: sygn. 1, 3, 4, 8, 13, 18 – T. Kaczorowska, *Herodot Polonii Amerykańskiej...*, s. 154. Innym tropem jest stwierdzenie Haimana, iż „Wszystkie dary są ogłaszane i kwitowane szczegółowo w Narodzie Polskim”, czyli w urzędowym organie Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego. Niestety, w Polsce dostępne są tylko bardzo nieliczne numery owego czasopisma, co nie pozwoliło na dalsze badania, których przeprowadzenie pozostaje zadaniem na przyszłość – M. Haiman, *Sprawozdanie kustosza [...] za rok 1947*, s. 4.

⁶¹ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. na pierwszy zjazd...*, s. 6.

47.40, 11-go grudnia Kroch's Boostores, Chicago, książki 2.25⁶². Książki nabywano u wielu sprzedawców amerykańskich, a także zagranicznych, np. w Książnicy Polskiej w Glasgow⁶³. Nie brak także sprzedawców polskich, takich jak Aleksander Kahanowicz z Detroit⁶⁴, A. Gronowicz z Nowego Jorku⁶⁵, Karol Wachtl z Filadelfii⁶⁶, Polish Book Importing z Nowego Jorku czy Polish-American Book z Chicago⁶⁷.

Informacje o darach książkowych zamieszczał kustosz także w artykułach pisanych do „Dziennika Zjednoczenia”. Znow jednak są to opisy ogólne, w których z rzadka pojawia się tytuł czy inna, bliższa informacja o przekazywanych woluminach. Najczęściej relacje są bardzo zdawkowe, np. *Józef Cendrowski z Glassport Pa. nadesłał 20 książek i broszur*⁶⁸. Nieco dokładniejsze fragmenty informują o wieku lub tematyce ofiarowanych zbiorów, np.: *Fundacja Kościuszkowska z New Yorku 63 wycinków z gazet amerykańskich z r. 1929 tyjących 150-tej rocznicy śmierci Pułaskiego*⁶⁹. Niekiedy pojawiają się tytuły książek: Leon Kociałowski przekazał *wartościowy Atlas of American Agriculture i 14 książek i broszur*⁷⁰, Salomea Rynkiewicz przekazała *14 książek dawnych wydań polsko-amerykańskich, między innymi komplet Quo vadis i Pana Wołodyjowskiego*⁷¹, Roman Hanasz przekazał oprawiony rocznik „Weterana” z 1927 r.⁷²

Kres życia zmarłego 15 stycznia 1949 r. Haimana przerwał część kierowanych przez niego ambitnych przedsięwzięć. Biblioteka, znajdując oparcie w mocnym fundamencie organizacji polonijnych, funkcjonowała nadal, choć bez charakterystycznego dla Haimana rozmachu. Zabrakło na długie

⁶² Tegoż, *Sprawozdanie kustosza* [...] za rok 1941, s. 14.

⁶³ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza* [...] za rok 1945, s. 14.

⁶⁴ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza* [...] za rok 1938, s. 15.

⁶⁵ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza* [...] za rok 1945, s. 15.

⁶⁶ Tamże, s. 14.

⁶⁷ Tegoż, *Sprawozdanie kustosza* [...] za rok 1942, s. 15.

⁶⁸ Tegoż, *Rzewna pamiątka z pierwszego kościoła polskiego w Stanach Zjednoczonych*, „Dziennik Zjednoczenia” 14 sierpnia 1936 r., s. 3.

⁶⁹ Tegoż, *Mimo sezonu wakacyjnego płyną dary do Muzeum Zjed. P.R.K.*, „Dziennik Zjednoczenia”, 25 czerwca 1936, s. 5

⁷⁰ Tegoż, *Rzewna pamiątka...*, s. 3.

⁷¹ Tegoż, *Mimo sezonu wakacyjnego...*, s. 5.

⁷² Tegoż, *Rzewna pamiątka...*, s. 3. Zob. też: tegoż, *Cenne dzieła sztuki nadchodzą do Muzeum Zjednoczenia PRK*, „Dziennik Zjednoczenia”, 25 sierpnia 1937 r., s. 6; M. Haiman, *Konsul Gen. Dr. Gawroński dał cenną relikwię Muzeum Zjed.*, „Dziennik Zjednoczenia”, 19 maja 1937 r., s. 1, 4.

lata pióra, które opisywałyoby, choćby w zarysie, rozwój jej zbiorów. Kolejne informacje się znaleźć można dopiero w *Protokołach Zjazdu Zarządu i Dyrekcji Muzeum Polskiego w Ameryce* publikowanych w formie broszurek przez sekretarza zarządu i dyrekcji Zygmunta Stefanowicza w latach 1960–1967. Podczas zjazdów omawiano całość działalności muzeum, toteż kwestie związane z biblioteką pojawiały się tam jako jeden z wielu tematów, niemający bynajmniej pierwszeństwa przed zbiórką i wykorzystaniem funduszy, frekwencją zwiedzających, wystawami, współpracą z instytucjami kultury.

Sprawozdania z działalności muzeum opracowywał kustosz Jerzy Walter. Rزتaczał w nich szeroką panoramę prowadzonej działalności, obejmującej prelekcje, wystawy, koncerty, współpracę z mediami itp. Widoczne jest także prowadzenie prac badawczych nad zgromadzonymi materiałami. Podobnie jak Haiman Walter skrętnie odnotowywał liczbę udostępnionych naukowcom materiałów⁷³. Biblioteka była nadal zasilana darami, które – podobnie jak za czasów Haimana – otrzymywały w sprawozdaniach bardzo ogólnikowe opisy. O starych drukach kustosz pisał wprost tylko dwukrotnie, zaznaczając potrzebę roztoczenia nad nimi opieki konserwatorskiej⁷⁴ oraz żałując, iż zabrakło środków na zakup XVII-wiecznego wydania *De revolutionibus orbium coelestium* Mikołaja Kopernika, odnalezionego przezeń na rynku antykwarycznym. Widocznie więc Walter interesował się książką zabytkową i myślał o rozbudowie kolekcji. Ogólnikowość informacji o zakupywaniu, oprawianiu i katalogowaniu książek nie pozwala stwierdzić, czy prace te obejmowały także stare druki.

W okresie od 1968 do 2000 r. w książkach i artykułach dotyczących Muzeum Polskiego w Ameryce powtarzały się ogólnikowe stwierdzenia o przechowywaniu w nim licznych starych druków⁷⁵. Nowe wiadomości przyniósł wydawany od 2000 r. biuletyn Muzeum Polskiego w Ameryce („The Polish Museum of America Newsletter”). Teksty o starych drukach pojawiały się w nim jak dotąd dwukrotnie: w 2002 r. rozpoczęto akcję *Save the books*, w ramach której zbierano fundusze na renowację najstarszej części księgo-

⁷³ Np. *Protokół Zjazdu dyrekcji Muzeum Polskiego w Ameryce odbytego dnia 17 kwietnia 1961 roku w Chicago, Illinois*, oprac. Z. Stefanowicz, Chicago 1961, s. 10.

⁷⁴ *Protokół Zjazdu Zarządu i Dyrekcji Muzeum Polskiego w Ameryce odbytego 8-go kwietnia, 1967 roku w Chicago, Illinois*, oprac. Z. Stefanowicz, Chicago 1967, s. 18.

⁷⁵ Krzysztof Kamyszew pisał: „Na szczególną uwagę zasługują kolekcje starych druków, map oraz książek polskich w Stanach Zjednoczonych, Archiwum Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego” – K. Kamyszew, *Archiwum Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego*, „Pamiętnik Literacki” (Londyn) 1988, t. 13, s. 27.

zbioru⁷⁶. W 2008 r. zakupiono *Inwentarz nowy praw, traktatów i konstytucji W. X. Litewskiego* (Warszawa 1781)⁷⁷.

Początek trzeciego tysiąclecia przyniósł dwa opracowania, których autorzy szczególną uwagę poświęcili starym drukom. W 2002 r. ukazała się książka Marii Frankel poświęcona m.in. zbiorom Muzeum Polskiego w Ameryce⁷⁸, w której autorka zamieściła spis 67 starych druków. Po raz pierwszy precyzyjnie podana liczba zastąpiła dotychczasowe stwierdzenia o *licznej kolekcji*. Stare druki przestały być anonimowe, ich dane bibliograficzne stały się ogólnodostępne.

Rok później ukazała się praca Małgorzaty Kot, w której kolekcja starych druków została następująco scharakteryzowana:

Najcenniejszą częścią księgozbioru jest 67 woluminów starych druków, pochodzących z XVI, XVII i XVIII wieku. Pod względem tematycznym bardzo zróżnicowane, chociaż zdecydowanie przeważają prace historyczne i geograficzno-historyczne oraz publikacje zawierające prawa i ustawy.

Dalej autorka wymienia 13 tytułów, np. pierwsze kompletne wydanie *Roczników Długosza*. Drugą część zbioru opisuje następująco:

Oprócz prac z dziedziny historii Polski napisanych przez rodzimych autorów do kolekcji trafiły także rozprawy cudzoziemców, pochodzące z XVIII wieku, po czym podaje kilka przykładów angielskich druków XVIII-wiecznych. Opis kolekcji zamyka uwaga, iż Pozostałe druki poświęcone są religii [...], językoznawstwu [...] oraz szeroko rozumianym naukom przyrodniczym.

Słowa te ponownie zostały zilustrowane kilkoma przykładami⁷⁹. Podane przez M. Frankel i M. Kot informacje weszły do obiegu naukowego. W wyda-

⁷⁶ *Save the books project*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2002, nr 1, s. 3. Tekst wydrukowano ponownie w: „The Polish Museum of America Newsletter” 2002, nr 2, s. 10.

⁷⁷ A. Migel, *Polish delegation visits Polish Museum of America*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2008 nr 4, s. 3; Zob. też.: N. Kozłowska, *Muzeum Polskie w Ameryce*, [w:] *Muzea, biblioteki i archiwa polskie na Zachodzie*, red. H. Fokciński, N. Kozłowska, B. Mękar-ska-Kozłowska, J. Morkowski, Londyn 1991, s. 113. W niektórych pracach pomijano kolekcję starych druków: S. Grabowski, *P.R.C.U. Archives and Museum in Chicago*, „Polish-American Studies” 1961, nr 1, s. 39; *Biblioteki polskie poza krajem...*; M. Karpowicz, *Biblioteka Muzeum Polskiego w Ameryce*, „Pamiętnik Literacki” (Londyn) 1988, t. 2, s. 21–26.

⁷⁸ M. Frankel, *Archiwa, archiwiści i nauczyciele (Szczecin–Chicago)*, Szczecin 2002.

⁷⁹ M. Kot, *Muzeum Polskie...*, s. 214–217. Zob. też: tejsze, *The Polish Museum of America Library (1915–2005). 90 years of service. Biblioteka Muzeum Polskiego w Ameryce (1915–2005). Jubileusz dziewięćdziesięciolecia. April 22 – May 29, 2005. 22 kwietnia – 29 maja 2005*, Chicago

nej w 2009 r. pracy *Współczesne księgozbiory polskie za granicą* przytoczona została zarówno liczba starych druków, jak i informacja, iż są to przeważnie polonica z XVII–XVIII w.⁸⁰

Postęp, jaki dokonał się dzięki wymienionym wyżej pracom, nie oznaczał zamknięcia badań. Nowe ustalenia nie tylko poszerzyły stan wiedzy, lecz również pozwoliły na postawienie dalszych pytań. Pierwsze z nich dotyczy pełnych danych bibliograficznych. Spis M. Frankel i katalog A. Wolanina niewiele wykraczają poza pierwszy stopień szczegółowości. Wolanin nie podał formatów, za to wprowadził więcej niż tylko pierwsze oznaczenie odpowiedzialności, objętość z zachowaniem występującej w druku paginacji oraz informacje o występujących w książkach mapach, ilustracjach i indeksach. Bardzo podobna jest budowa opisów M. Frankel. Pracę tej ostatniej odróżnia od opracowania Wolanina zaznaczenie obecności indeksów, z pominięciem innych uwag o zawartości. Ponadto nie wszystkie opisy zawierają podstawowe informacje bibliograficzne. Sześć książek, z powodu defektów pozbawionych preliminarium, zostało w pracy M. Frankel opisanych pod nadanymi przez autorkę tytułami⁸¹. W jednym przypadku zachodziła wątpliwość, czy opis dotyczy starego druku czy XX-wiecznego reprintu. Drugie pytanie dotyczyło kompletności spisu z 2002 r., w którym zabrakło 10 starych druków wymienionych w katalogu Wolanina.

Poszukiwania starych druków podjęte w październiku 2014 r. pozwoliły zweryfikować i uzupełnić wcześniejsze informacje katalogowe. Prace te przyniosły rezultaty w postaci zwiększenia liczby opisanych starych druków do 106 tytułów w 81 woluminach. 46 spośród nich nie zostało odnotowanych w żadnym z poprzednich katalogów. Większość nowości to duży zbiór konstytucji sejmowych (31 tytułów), druki polskie z XVIII w. (11 tytułów), dwa XVI-wieczne druki niemieckie, dwa numery amerykańskiego czasopisma „The American Apollo” i jeden druk holenderski. Dzięki zidentyfikowaniu destruktywów możliwe było dokładne określenie danych bibliograficznych wszystkich pozycji posiadających wcześniej tylko prowizoryczne opisy, np.

2005, s. 11–14; teźże, *Invitation to PMA Library's 90th anniversary*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2005, nr 2, s. 14.

⁸⁰ *Współczesne księgozbiory...*, s. 409. Zob. też: *Współczesne biblioteki...*, s. 73–74.

⁸¹ Przykładowo zdefektowany egzemplarz *Compendium medicum actum, to jest krótkie zebranie y opisanie chorób*, [Częstochowa] 1725, został skatalogowany pod zastępczym tytułem *Podręcznik zdrowia – wykłady*. M. Frankel, *Archiwa...*, poz. 58, zob. też poz.: 2, 14, 30, 49, 58, 67.

książka opisana jako *Dictionarium latino-polonorum*⁸² okazała się być pozbawionym strony tytułowej pierwszym tomem słownika Grzegorza Knapiusza, wydanego w Kaliszu przez drukarnię jezuitów w 1769 r.

W kolekcji przeważają druki XVII-wieczne w liczbie 53 tytułów. Nieco mniej, bo 46 pozycji, pochodzi z XVIII w. Druki XVI-wieczne stanowią jej niewielką, bo liczącą siedem tytułów, część. Najstarsza książka, *Carminum structura* Wawrzyńca Korwina, nosi w kolofonie datę 1508. Najwcześniej wydany w Polsce druk to *Dyalog albo Rozmowa około exequucyey Polskiej Korony* Stanisława Orzechowskiego, wydrukowany przez Łazarza Andrysowicza w 1564 r. Pod względem językowym przeważają druki polskie – 58 tytułów. Na drugim miejscu plasują się książki anglojęzyczne (24) i łacińskie (21). Języki francuski i niderlandzki reprezentowane są przez pojedyncze stare druki.

Zdecydowanie największą część kolekcji stanowią książki wydrukowane w Polsce, napisane przez Polaków, wydane w języku polskim lub odnoszące się w całości do spraw polskich (tzw. polonica *sensu stricto*). Pod względem treści przeważają zbiory praw, wśród których najwięcej, bo aż 30, jest wydań konstytucji sejmowych z okresu panowania Zygmunta III i Władysława IV Wazów. Liczne są również dzieła historyczne – kroniki Długosza, Joachima Bielskiego, Macieja Strykowskiego czy Marcina Kromera oraz pisane na Zachodzie Europy opracowania dziejów Rzeczypospolitej. Piśmiennictwo religijne reprezentowane jest przez kilka tytułów, m.in. dwa tomy kazań czy *Listy* Franciszka Salezego. Piśmiennictwo popularne reprezentuje jedynie poradnik zdrowotny *Compendium medicum* wydany przez drukarnię jasnogórską w 1725 r.

Omawiana kolekcja, mimo swej ilościowej skromności, pozwala ujrzeć panoramę polskiej produkcji drukarskiej, jak również książki polskiej wydawanej poza granicami kraju. Z ziem Rzeczypospolitej pochodzi 56 tytułów wydanych w różnego rodzaju oficynach. Znajdziemy więc w niej dwie książki z XVI-wiecznych drukarni krakowskich (Łazarz i Siebenaycher), XVII- i XVIII-wieczne dzieła znamienitych oficyn mieszczańskich Piotrkowczyków i Michała Grölla, druki oficyn akademickich z Krakowa i Wilna oraz przykłady produkcji prowincjonalnych tłoczni zakonnych.

Istotną częścią kolekcji są polonica z drukarni angielskich, łącznie 22 tytuły. W większości są to prace historyczne, poza tym nieco literatury pięknej i politycznej. Owa różnorodność odzwierciedla częściowo zainteresowania

⁸² Tamże, poz. 14.

angielskich autorów i wydawców kulturą i bieżącą sytuacją w Rzeczypospolitej. W angielskiej produkcji liczne, szczególnie w XVII w., były druki religijne, związane zwłaszcza z zainteresowaniem braćmi polskimi i podejmujące ich krytykę oraz dotyczące sytuacji protestantów – łącznie kilkadziesiąt książek i broszur. Publikowano także prace polskich pisarzy i uczonych oraz relacje z podróży, przewodniki i opisy w wydawnictwach typu encyklopedycznego⁸³.

Większość anglo-poloników stanowią tu książki o tematyce historycznej. Wśród druków XVII-wiecznych znajduje się opis Polski autorstwa dworzana Jana Kazimierza Kaspra de Tende *An account of Poland* (Londyn 1698)⁸⁴ oraz dwie książki o Janie III Sobieskim *Scanderbeg redivivus. An historical account of the life et actions of John III* (Londyn 1684) i przewyższająca swym poziomem inne współczesne opracowania książka Michela Davida la de Bizardièrea *An historical account of the divisions in Poland* (Londyn 1700)⁸⁵. Obecność jej oraz dwóch XVIII-wiecznych książek poświęconych Janowi III jest charakterystyczna dla angielskich poloników z XVII stulecia, wśród których Sobieskiemu poświęcono 23 tytuły⁸⁶. W XVIII w. upadająca Rzeczpospolita budziła duże zainteresowanie zachodnich publicystów. W gazetach ukazywały się relacje z pogrążającego się w kryzysie kraju. Bardziej ciekawym czytelnikom dostarczano opracowań historycznych. Często jakość nie dorównywała ilości, znajomość tematu zastępowano powielaniem prasowych doniesień. Świadectwem owego zainteresowania Rzeczpospolitą są książki poświęcone ważnym postaciom dziejów polskich: Augustowi II⁸⁷, hrabiemu Brühlowi⁸⁸ i Janowi III Sobieskiemu⁸⁹. Ostatnia z nich, pióra Gabriela Coyera, zasługuje na słowo komentarza.

Coyer jako osoba z otoczenia Stanisława Leszczyńskiego w Nancy miał liczne spostrzeżenia na temat Polski, które włączył do książki o losach polskiego monarchy. Pierwsze jej wydanie ukazało się w Amsterdamie w 1761 r.

⁸³ Omówienie XVII-wiecznych angielskich druków związanych z Polską zob.: E. Mierzwa, *Anglia a Polska w okresie rewolucji purytańskiej i restauracji*, Piotrków Trybunalski 2001, s. 178–230.

⁸⁴ S. Kot, *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Kraków 1919, s. 160–161.

⁸⁵ Tamże, s. 176.

⁸⁶ E. Mierzwa, *Bibliografia XVI–XVII-wiecznych poloników opublikowanych w oficynach angielskich i szkockich*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Prace Historyczne” 1998, z. 2, s. 153.

⁸⁷ J. Desroches de Parthenay, *The history of Poland under Augustus II*, t. 1–2, Londyn 1734.

⁸⁸ J. Justi, *The life and character, rise and conduct of count Bruhl*, Londyn 1760.

⁸⁹ G. Coyer, *The history of John Sobieski*, Londyn 1762.

Książka – wielokrotnie wznawiana i tłumaczona – według znawcy tematu, Stanisława Kota, *jest w istocie najciekawszą charakterystyką, chociaż zwięzłą, z pośród wszystkiego, co w owym okresie o Polsce we Francji pisano, charakterystyką, dodajmy, wcale obiektywną i sprawiedliwą*⁹⁰. Poza tym w bibliotece znajdują się ogólne prace z zakresu historii Polski⁹¹ lub zawierające poświęcone jej fragmenty⁹².

Wśród anglo-poloniców w omawianej kolekcji są także dzieła autorów polskich. Najstarszym angielskim wydaniem dzieła Polaka jest tu tłumaczenie mowy Jerzego Ossolińskiego do Jakuba I⁹³ – dość wczesne polonicum angielskie, jako że przed 1621 r. w Anglii ukazało się łącznie około 21 druków powiązanych z Polską. Tematykę polityczną porusza także tłumaczenie *De optimo senatore* Wawrzyńca Goślickiego i mowa Stanisława Leszczyńskiego⁹⁴. Do polskiej literatury pięknej należą poezje Sarbiewskiego i zawierająca jego utwory antologia *Horae lyricae* Isaaca Watsa, powieść François-Paulina Dalairaca, *Polish manuscripts*, pamiętniki Józefa Boruwlaskiego i Maurycego Beniowskiego⁹⁵.

Pozostałe polonica drukowane poza granicami Polski pochodzą z kilku krajów europejskich. Są wśród nich najstarsze książki w omawianej kolekcji: Korwina Wawrzyńca *Carminum structura* (Kolonja 1508) i *Hortulus elegantiarum* (Strasburg 1512), Hozjusza *Opus elegantissimum* (Paryż 1560), kronika Marcina Kromera wydana w Kolonii w 1589 r. Nie brak też przykładu książki z ważnego ośrodka drukarstwa polskiego, jakim był XVI-wieczny Królewiec. Z warsztatu działającego tam Grzegorza Osterbergera pochodzi *Kronika* Macieja Strykowskiego z 1582 r. Z druków późniejszych warto wy-

⁹⁰ S. Kot, *Rzeczpospolita Polska...*, s. 196.

⁹¹ S. Jones, *The history of Poland from its origin*, Londyn 1795; P. des Fontaines, *The history of the revolutions of Poland from the foundation of that monarchy to the death of Augustus II*, Londyn 1736; *The modern part of an universal history*, t. 31: *History of the Kingdom of Poland*, Londyn 1783; J. Lind, *Letters concerning the present state of Poland*, Londyn 1773; B. Vaughan, *Letters on the subject of the concert of princes and the dismemberment of Poland and France*, Londyn 1793.

⁹² W. Thomson, *Letters from Scandinavia on the past and present state of the northern nations of Europe*, t. 2, Londyn 1796; *The political state of Europe for the year MDCCXCII*, Londyn 1792.

⁹³ J. Ossoliński, *A true copy of the Latin oration*, Londyn 1621.

⁹⁴ W. Goślicki, *The accomplished senator*, Londyn 1733; S. Leszczyński, *The speech of Stanislaus to the primate and senators on his being re-elected king of Poland*, Londyn 1733.

⁹⁵ J. Boruwlaski, *Mémoires du célèbre nain Joseph Boruwlaski*, Londyn 1788; M. Beniowski, *Memoirs and travels of Mauritius Augustus count de Benyowsky*, t. 1, Dublin 1790; *Memoirs of the celebrated dwarf Joseph Boruwlaski a Polish gentleman*, Birmingham 1792.

mienić jeszcze dwa cymelia pochodzące z drukarni, których dzieła są powodem do dumy każdej biblioteki. Są to *Respublica sive Status Regni Poloniae* z oficyny Elzewirów (Lejda 1627) oraz Macieja Sarbiewskiego *Lyricorum libri IV* z Officina Plantiniana (Antwerpia 1634).

Inny charakter ma wydana w Holandii praca Piotra Beritiusa *Commentariorum rerum Germanicarum libri tres* (Amsterdam 1616). Tematyka polska jest w niej jedynie wątkiem pobocznym w postaci drzew genealogicznych książąt pomorskich oraz planów i opisów Gdańska, Szczecina i Wrocławia. Brak związków z kulturą polską cechuje ledwie osiem druków o tematyce historycznej, religijnej i poetyckiej. Pełnią one jednak funkcję ciekawego uzupełnienia jako przykłady dawnej sztuki typograficznej. Szczególnie interesujący jest zabytek drukarstwa holenderskiego – kronika miasta Hoorn⁹⁶ oraz przykład pięknego druku włoskiego – *Operum de morali theologia* M. Bonaciany⁹⁷.

Wszystkie egzemplarze książek wydrukowanych w Polsce reprezentują wydania znane w literaturze bibliograficznej. Niemal każde z nich zostało odnotowane w *Bibliografii polskiej* Estreicherów. Wyjątkiem są cztery wydania konstytucji sejmowych, których odkrycie i opisanie jest zasługą autorów specjalistycznych bibliografii konstytucji – Eugenii Triller i Kazimierza Budzyka⁹⁸. Natomiast kilka nieznanymi Estreicherom tytułów to polonica drukowane poza Polską. Należy jednak zaznaczyć, iż w części przypadków *Bibliografia polska* notuje inne edycje owych dzieł⁹⁹. Opracowana przez A. Mierzwę *Bibliografia poloniców z XVI i XVII wydanych w oficynach an-*

⁹⁶ T. Velius, *Chroniick van Hoorn*, Horn 1648.

⁹⁷ M. Bonaciana, *Operum de morali theologia*, t. 3, Wenecja 1646.

⁹⁸ *Konstytucje 1627*, wyd. K. Domański, s.a., *Kraków; Konstytucje sejmu walnego koronnego warszawskiego 1631 dnia 12 marca*, wyd. K. Domański, Kraków 1637; *Suffragia województw i ziem koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, wyd. Drukarnia Akademicka, Kraków 1695; *Konstytucje sejmu walnego koronnego warszawskiego 1635*, wyd. A. Piotrkowczyk, Kraków 1635.

⁹⁹ M.A. Beniowski, *Memoirs and travels of Mauritius Augustus count de Benyowsky*, t. 1, Dublin 1790. W *Bibliografii polskiej* odnotowano wydanie londyńskie z 1790 r. (t. 12, s. 476). Opis wydania z Dublina wprowadziła do polskiej literatury bibliograficznej M. Czapnik w: *Rare polonica in the New York Public Library*, New York 2001, poz. 30; J. Boruwlaski, *Memoirs of the celebrated dwarf Joseph Boruwlaski*, a second edition, Birmingham 1792. Estreicher opisał wcześniejsze wydanie londyńskie z 1788 r. (t. 13, 284); J. von Justi, *The life and character, rise and conduct of count Bruhl*, Londyn 1760. Estreicher wymienia dwie edycje niemieckie i jedną francuską (t. 18, s. 689; t. 13, s. 374); B. Vaughan, *Letters on the subject of the concert of princes and the dismemberment of Poland and France*, Londyn 1793. Estreicher opisuje drugą edycję (t. 21, 238–239, t. 27, s. 420).

gielskich i szkockich notuje już wszystkie XVII-wieczne anglo-polonica z Biblioteki Muzeum Polskiego.

Pięć XVIII-wiecznych poloniców z omawianej kolekcji nie zostało odnotowanych w Bibliografii Estreicherów, w jej uzupełnieniach, oraz w centralnym katalogu starych druków w Bibliotece Narodowej. Dwa z nich związane są z postacią króla Stanisława Leszczyńskiego. Pierwszy przypomina sławę monarchy, jakiej – według jego biografa, Józefa Feldmana – nie zyskał w I połowie XVIII w. żaden inny Polak¹⁰⁰. Tą pamiątką zainteresowania polityczną aktywnością Leszczyńskiego jest angielskie tłumaczenie jego mowy wygłoszonej po reelekcji na tron polski¹⁰¹. Czytelnicy znad Tamizy mieli więc sposobność poznać dokładnie wydarzenie, które wciągnęło w wojnę kontynentalne mocarstwa.

Druga książka pochodzi z czasów, kiedy pozbawiony korony Leszczyński sprawował rządy w księstwie Lotaryngii. Jest to podręcznik matematyki napisany specjalnie – jak to zaznaczono w tytule – dla założonej przez niego Szkoły Kadetów w Lunéville¹⁰². Autor podręcznika, kanonik regularny Plaid (Play, Plai), był w tejże szkole wykładowcą matematyki, nauczanej tam na wysokim poziomie. Należał także do grona członków Akademii w Nancy, również założonej przez Leszczyńskiego¹⁰³.

Trzecim polonicum, nienotowanym przez Estreicherów ani przez Centralny Katalog Starych Druków, jest 31. tom angielskiego wydawnictwa *The modern part of an universal history*, zatytułowany *History of the Kingdom of Poland* (Londyn 1783). W pracy tej opisane zostały wydarzenia od rezygnacji Jana Kazimierza do 1715 r.

Kolejnym anglo-polonicum tego rodzaju jest książka Williama Thomsona na *Letters from Scandinavia* (Londyn 1796), zawierająca poświęcone Polsce

¹⁰⁰ J. Feldman, *Stanisław Leszczyński*, Kraków 2007, s. 7.

¹⁰¹ S. Leszczyński, *The speech of Stanislaus to the primate and senators on his being re-elected king of Poland*, Londyn 1733.

¹⁰² Plaid, *Cours de Mathématique a l'usage des Cadets gentilshommes du Roi de Pologne*, t. 1–2, Paryż 1760–1761. Książka to jest odnotowana w bibliografii P.M. Conlona, *Le siècle des Lumières Bibliographie chronologique*, t. 8: 1757–1760, Genève 1991, poz. 60: 1076. Natomiast w bibliografii J. Quérarda, *La France littéraire*, Paris 1964, i w XVIII-wiecznej pracy J. Hébrail, J. de La Porte, *La France littéraire*, podana jest data druku 1759.

¹⁰³ M. Durbas, *Szkoła kadetów w Lunéville w latach 1737–1766. Rys historyczny*, [w:] Edukacja patriotyczna młodzieży, red. R.P. Depczyński, Gdynia 2013, s. 33–34; tejsze, *Akademia Stanisława w Nancy (1750–1766)*, Kraków 2013, s. 382; S. Krowicki, *Akademia Stanisława Leszczyńskiego w Lunéville (1737–1766)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2010, nr 3–4, s. 14.

rozdziały. Ostatnią pozycją, istotną dla bibliografii polonistów zagranicznych, jest 12. numer amerykańskiego czasopisma „The American Apollo” z 23 marca 1792 r.¹⁰⁴ Charakter polonicum nadaje mu artykuł poświęcony Stanisławowi Augustowi.

W kolekcji znajdują się zarówno druki znane w licznych egzemplarzach, jak i takie, których prawdopodobnie nie ma w bibliotekach krajowych bądź znane w Polsce w pojedynczych bibliotekach. Do bibliotecznych rzadkości pochodzenia krajowego należą dwa egzemplarze konstytucji, reprezentujące wydania, z których każde znane było dotychczas w dwóch egzemplarzach. Są to konstytucje z roku 1627 oraz *Konstytucje sejmu walnego* z 1631 r., wydane w krakowskiej drukarni Krzysztofa Domańskiego¹⁰⁵.

Wśród poloników drukowanych poza Polską Biblioteka Muzeum Polskiego w Ameryce może poszczycić się kilkoma pozycjami, których prawdopodobnie brak w zbiorach krajowych, oraz takimi, które znaleźć można jedynie w kilku bibliotekach, np. angielskie tłumaczenie mowy Jerzego Ossolińskiego posiada jedynie Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹⁰⁶. *The odes* Macieja Kazimierza Sarbiewskiego znaleźć można tylko w Bibliotece Czartoryskich¹⁰⁷. Z drugiej strony można zauważyć obecność druków wydanych w Rzeczypospolitej i zachowanych w szczególnie wielu egzemplarzach. W Centralnym Katalogu Starych Druków zarejestrowanych jest ponad 80 egzemplarzy *Kroniki polskiej* wydanej przez Joachima Bielskiego (Kraków 1597), Jana Ostrowskiego-Danejkwicza *Swady polskiej i łacińskiej* (Lublin 1745) oraz *Respublica siue Status Regni Poloniae* (Lejda 1627)¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Opis czasopisma zob. w: C. Brigham, *Bibliography of American Newspapers (1690–1820)*, cz. 3, „Proceedings of the American Antiquarian Society” 1915, April, s. 193–194.

¹⁰⁵ E. Triller, *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce w świetle badań archiwalnych*, Wrocław 1963, poz. III 68, III 83.

¹⁰⁶ J. Ossoliński, *A true copy of the latine oration*, Londyn 1621.

¹⁰⁷ M.K. Sarbiewski, *The odes of Casimire translated by G.H.*, Londyn 1646. Na inne egzemplarz tej książki nie natrafiła ostatnio także Bogumiła Umińska podczas poszukiwań dzieł Sarbiewskiego w muzeach polskich. Ślady pamięci M.K. Sarbiewskiego w wybranych muzeach polskich w: *Maciej Kazimierz Sarbiewski SJ i jego twórczość. Studia i materiały*, red. J. Lichański, T. Kaczorowska, Pułtusk–Sarbiewo 2015. W trzech egzemplarzach Centralny Katalog notuje G.F. Coyer, *The history of John Sobieski*, Londyn, 1762; K. Janicki, *Vitæ Regum Polonorum*, Stendal 1670. W Centralnym Katalogu notowane są po cztery egzemplarze: W. Korwin, *Hortulus elegantiarum*, Strasburg 1512, i *Carminum structura*, Kolonia 1508.

¹⁰⁸ W około 60 egzemplarzach znane są: K. Niesieckiego, *Korona polska*, t. 1, Lwów 1729; T. Ostrowskiego, *Inwentarz nowy praw*, Warszawa 1782; *Prawo cywilne narodu polskiego*, t. 1, Warszawa 1787, i M. Strykowski, *Kronika polska*, Królewiec 1582.

Na zakończenie kilka słów o cechach indywidualnych wybranych egzemplarzy. Oprawy w omawianej kolekcji cechuje spore zróżnicowanie. Kilkanaście spośród nich to zabytki sztuki introligatorskiej doby nowożytnej. Znacznie liczniejsze są oprawy pochodzące z XIX w., najczęściej wykonane ze skóry lub półskórka i papieru marmurkowego. 15 starych druków w języku angielskim posiada oprawy współczesne, wykonane z imitacji skóry w kolorze czarnym, brązowym, jaskrawoniebieskim oraz ciemnozielonym i bordowym. Na grzbietach wytłoczono złożoną tytulaturę i – prawie zawsze – sygnatury Biblioteki Muzeum Polskiego.

Prawdopodobnie najstarszą, pochodzącą z XVII w. oprawę zabytkową posiada książka Bonaventury Dernoye'a *Praxis iustitiae Christianae* (Kolumbia, 1630). Wykonano ją z deski obciągniętej świńskiej skórą pokrytą ślepyimi tłoczeniami. Powierzchnia okładek została podzielona na zwierciadło i bordurę. W zwierciadle odbito plakietę z motywem maureski, w narożach tłoki z palmetkami i mniejsze z motywami roślinnymi. Bordiury wypełnia radełko z kwitnącą wicią roślinną, na zewnętrznych krawędziach wykonano żłobienia strychulcem. Zachowały się zapinki z klamrami. Rozbudowanym zdobnictwem wyróżnia się także oprawa dzieła Kaspra Družbickiego *Tractatus de variis passionem Domini nostri Iesu Christi* (Lublin 1652). Sporządzono ją z marmoryzowanej skóry brązowej. Oba zwierciadła pokrywają drobne wyciski złotem w kształcie lilii, wąską bordurę wypełnia motyw roślinny. Między zwiężzami grzbietu wytłoczono tytuł i ozdobniki. Dodatkową ozdobą książki jest wyklejka z papieru marmurkowego.

Pozostałe oprawy zabytkowe są znacznie skromniej zdobione. Dwa tomy Plaida *Cours de mathématique* obciągnięto jasnobrązową skórą. Pola grzbietów rozdzielają zwiężzy i złożone linie, na barwnych szyldzikach odcisnięto tytuły i numery tomów. W gorszym stanie zachowana jest oprawa dwóch tomów dzieł Adama Naruszewicza (t. 3–4, Warszawa 1778). Na brązowej, marmoryzowanej skórze widoczne są spore pęknięcia. Płaski grzbiet ozdabiają wytarty szyldzik i złożone ornamenty floraturowe. W żółty, gładzony pergamin oprawiono *De origine et rebus gestis Polonorum* Kromera (Kolumbia 1589). Na podzielonym zwiężzami grzbiecie umieszczono herb papieski i monogram IHS, w szyldziku wytłoczono złotem nazwisko autora, tytuł, miejsce i rok wydania dzieła. Podobne do siebie są oprawy kroniki Jana Długosza (Lipsk 1711–1712) i *Respublica siue Status Regni Poloniae* (Lejda 1627). Oba stare druki oprawiono w skromny biały pergamin, z wypisaną na grzbietach tytulaturą. Na obu oprawach widoczne są ślady wiązań.

Kilka opraw odzyskało dawną świetność dzięki zabiegom konserwatorskim wykonanym w ramach projektu *Save the book*. Interwencja renowatora uchroniła przed zniszczeniem oprawę herbarza Kaspra Niesieckiego pt. *Korona polska* (Lwów 1729). Zachowane fragmenty brązowych okładek wmontowano w nową oprawę konserwatorską. Z dawnych zdobieć zachowały się ślepe tłoczenia na fragmentach skóry pomiędzy związami grzbietu. Są to tytuł i ornamenty w dwóch niższych polach.

Odnowione stare druki umieszczane są w kartonowych pudłach. Na wyklejkach górnych okładek nalepiane są kartki z informacjami o wykonaniu konserwacji w ramach projektu – z datą i sponsorami, wśród których są osoby prywatne oraz polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych. W pudłach umieszczana jest także dokumentacja konserwatorska.

Jedyny superekslibris widnieje na oprawie dzieła Christopha Hartknocha *Respublica Polonica duobus libris illustrata* (Frankfurt–Lipsk 1678). Na obu okładzinach ślepym tłokiem wyciśnięto superekslibris włoskiego uczonego Luigiego Ferdinanda Marsiliego (1658–1730). Superekslibris przedstawia jego herb, w otoku wytłoczono tytułaturę właściciela. Na wyklejce górnej okładziny *Lyricorum libri IV* Sarbiewskiego (Antwerp 1634) znajduje się ekslibris Williama Gaskella Rouse’a (zm. 1871). Na kilku egzemplarzach zachowały się wpisy własnościowe. Najstarszy z nich pochodzi z XVI w. i wskazuje na benedyktyńskie opactwo św. Pawła w Verdun¹⁰⁹. Z XVII w. pochodzi zapis własnościowy klasztoru franciszkanów w Ingolstadt¹¹⁰. Przykładem nowszej proveniencji jest pieczętka uniwersytetu w Chicago¹¹¹.

Stare druki zgromadzone w Bibliotece Muzeum Polskiego odpowiadają profilowi instytucji powołanej do gromadzenia materiałów z zakresu historii Polski i kultury polskiej na obczyźnie. Mimo swych niewielkich rozmiarów jest to kolekcja o dużej wartości, wynikającej nie tylko z faktu posiadania cennych woluminów XVI-wiecznych czy druków wydanych przez znamienite oficyny europejskie. Stworzenie kolekcji starodrucznych poloniców świadczy o zaangażowaniu środowiska emigracyjnego w gromadzenie za-
bytków własnego dziedzictwa kulturowego. Fakt, iż kolekcja powstała wy-

¹⁰⁹ Wpis własnościowy opactwa znajduje się na stronie tytułowej S. Hozjusza, *Opus elegantissimum*, Paris 1560. Za pomoc w pracy nad proveniencjami składam podziękowanie Dawidowi Shawowi, Tomaszowi Ososińskiemu oraz The Bookplate Society.

¹¹⁰ Wpis własnościowy klasztoru znajduje się na stronie tytułowej B. Dernoje, *Praxis iustitiae Christianae*, Kolonia 1630.

¹¹¹ J.B. Desroches de Parthenay, *History of Poland under Augustus II*, Londyn 1734.

łącznie dzięki hojności darczyńców, pozwala spojrzeć na nią jako na przejaw zainteresowania dawną książką pośród Polonii, której przedstawiciele prawdopodobnie zbierali polonica we własnym zakresie, zanim przekazali je do nowo utworzonej biblioteki. Temat ten wymaga jeszcze dalszych badań na podstawie archiwaliów i prasy polonijnej. Być może pozwolą one nakreślić bardziej szczegółowy obraz bibliofilstwa wśród amerykańskiej Polonii.

BIBLIOGRAFIA

- Berger-Mayerowa J., *Nie znane Estreicherowi „polonica” i „silesiaca” w starodrukach Biblioteki Śląskiej*, seria 1, Katowice 1961.
- Biblioteki polskie poza krajem w latach 1938–1948*, red. B. Bienkowska, oprac. U. Paszkiewicz, J. Szymański, Poznań 2005.
- Birkenmajer J., *Listy Henryka Sienkiewicza w Muzeum Polskim w Chicago*, „Pamiętnik Literacki” 1937, t. 34, s. 298–303.
- Brigham C., *Bibliography of American Newspapers (1690–1820)*, cz. 3, „Proceedings of the American Antiquarian Society” 1915, April, s. 128–293.
- Budzyk K., *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce*, Wrocław 1952.
- Conlon P., *Le siècle des Lumières Bibliographie chronologique*, t. 8, Genève 1991.
- Czapnik M., *Rare polonica in the New York Public Library*, New York 2001.
- Durbas M., *Akademia Stanisława w Nancy (1750–1766)*, Kraków 2013.
- Durbas M., *Szkoła kadetów w Lunéville w latach 1737–1766. Rys historyczny*, [w:] *Edukacja patriotyczna młodzieży*, red. R. Depczyński, Gdynia 2013, s. 23–39.
- Feldman J., *Stanisław Leszczyński*, Kraków 2007.
- Frankel M., *Archiwa, archiwiści i nauczyciele (Szczecin–Chicago)*, Szczecin 2002.
- Grabowski S., *P.R.C.U. archives and museum in Chicago*, „Polish-American Studies” 1961, t. 18, nr 1, s. 37–40.
- Grzebień L., *Uzupełnienia do Bibliografii Estreicherów z biblioteki teologicznej Bobolanum w Warszawie*, Lublin 1969.
- Haiman M., *Archiwum i Muzeum Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego w Ameryce*, „Nauka Polska” 1938, t. 23, s. 196–200.
- Haiman M., *Cenne dzieła sztuki nadchodzą do Muzeum Zjednoczenia PRK*, „Dziennik Zjednoczenia”, 25 sierpnia 1937 r., s. 6.
- Haiman M., *Cenniejsze dary i ofiarodawcy Muzeum Polonii Amerykańskiej*, „Naród Polski” 1939, nr 46 (16 listopada), s. 3.
- Haiman M., *Konsul Gen. Dr. Gawroński dał cenną relikwię Muzeum Zjed.*, „Dziennik Zjednoczenia”, 19 maja 1937 r., s. 1, 4.
- Haiman M., *Mimo sezonu wakacyjnego płyną dary do Muzeum Zjed. P.R.K.*, „Dziennik Zjednoczenia”, 25 czerwca 1936 r., s. 5.
- Haiman M., *Muzea polskie nadsyłają życzenia dla Muzeum Z.P.R.K.*, „Dziennik Zjednoczenia”, 28 maja 1937 r., s. 2.
- Haiman M., *Nauka polska w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*, „Nauka Polska” 1936, t. 21, s. 203–234.

- Haiman M., *Nauka polska w Stanach Zjednoczonych w latach 1939–1947*, „Nauka Polska” 1947, t. 25, s. 236–263.
- Haiman M., *Osady i towarzystwa Z.P.R.K. chętnie wspierają Muzeum*, „Dziennik Zjednoczenia”, 27 września 1938 r., s. 3.
- Haiman M., *Problems of Polish American History Writing*, New York 1943.
- Haiman M., *Rzewna pamiątka z pierwszego kościoła polskiego w Stanach Zjednoczonych*, „Dziennik Zjednoczenia”, 14 sierpnia 1936 r., s. 3.
- Haiman M., *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. na pierwszy zjazd Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce*, Chicago 1938.
- Haiman M., *Sprawozdanie kustosza Archiwum i muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1938*, Chicago 1939.
- Haiman M., *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1941*, Chicago 1942.
- Haiman M., *Sprawozdanie kustosza Archiwum i muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1942*, Chicago 1943.
- Haiman M., *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1944*, Chicago 1945.
- Haiman M., *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego za rok 1945*, Chicago 1946.
- Haiman M., *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum Z.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1946*, Chicago 1947.
- Haiman M., *Sprawozdanie kustosza Archiwum i Muzeum K.P.R.K. z działalności Polskiego Towarzystwa Historyczno-Muzealnego w Ameryce za rok 1947*, Chicago 1948.
- Haiman M., *Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce*, Chicago 1948.
- Kaczorowska T., *Mieczysław Haiman – wskrzesiciel dumy Polonii*, „Studia Polonijne” 2004, t. 25, s. 127–139.
- Kaczorowska T., *Mieczysław Haiman – pierwszy historyk Polonii jako żeglarz, sokół i poeta*, „Przegląd Polonijny” 2005, t. 31, z. 2, s. 5–30.
- Kaczorowska T., *Herodot Polonii Amerykańskiej – Mieczysław Haiman (1888–1949)*, Warszawa 2008.
- Kamyszew K., *Archiwum Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego*, „Pamiętnik Literacki” (Londyn) 1988, t. 13, s. 27.
- Karpowicz M., *Biblioteka Muzeum Polskiego w Ameryce*, „Pamiętnik Literacki” (Londyn) 1988, t. 13, s. 21–26.
- Kieffer M., *Polonica XVII w. nie znane Estreicherowi w Bibliotece im. Zielińskich T.P.N.*, „Notatki Płockie” 1957, nr 5, s. 9–12.
- Kot M., *Muzeum Polskie w Ameryce. Dzieje i zbiory*, Warszawa 2003.
- Kot M., *Invitation to PMA Library’s 90th anniversary*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2005, nr 2, s. 14.
- Kot M., *The Polish Museum of America Library (1915–2005). 90 years of service. Biblioteka Muzeum Polskiego w Ameryce (1915–2005). Jubileusz dziewięćdziesięciolecia. April 22 – May 29, 2005. 22 kwietnia – 29 maja 2005*, Chicago 2005.
- Kot S., *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Kraków 1919.

- Kozłowska N., *Muzeum Polskie w Ameryce*, [w:] *Muzea, biblioteki i archiwa polskie na Zachodzie*, red. H. Fokciński i in., Londyn 1991, s. 113–114.
- Krowicki S., *Akademia Stanisława Leszczyńskiego w Lunéville (1737–1766)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2010, nr 3–4, s. 5–17.
- Maciej Kazimierz Sarbiewski SJ i jego twórczość. *Studia i materiały*, red. J. Lichański, T. Kaczorowska, Pułtusk–Sarbiewo 2015.
- Mierzwa E., *Bibliografia XVI–XVII-wiecznych poloników opublikowanych w oficynach angielskich i szkockich*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Prace Historyczne” 1998, z. 2, s. 151–171.
- Mierzwa E., *Anglia a Polska w okresie rewolucji purytańskiej i restauracji*, Piotrków Trybunalski 2001.
- Migel A., *Polish delegation visits Polish Museum of America*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2008, nr 4, s. 1–3.
- Oprawko H., Seifert-Mechowa J., *Materiały bibliograficzne XVII i XVIII w. ze zbioru poloników Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne” 1960, z. 3/4, s. 521–581; cz. 2: „Roczniki Biblioteczne” 1964, z. 1/2, s. 189–233.
- Polonica XVI do XVIII w. nie znane Bibliografii Estreichera ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej*, oprac. A. Jędrzejowska, H. Jędrzejowska, M. Pelcerowa, Gdańsk 1968.
- Polonica XVI do XVIII w. nie znane Bibliografii Estreichera ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej*, z. 2, oprac. A. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, A. Siemiginowska, Gdańsk–Poznań 1969.
- Polonica XVI do XVIII w. nie znane Bibliografii Estreichera ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej*, z. 3, oprac. L. Pszczółkowska, A. Siemiginowska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Protokół Zjazdu dyrekcji Muzeum Polskiego w Ameryce odbytego dnia 17 kwietnia 1961 roku w Chicago*, oprac. Z. Stefanowicz, Chicago 1961.
- Protokół Zjazdu Zarządu i Dyrekcji Muzeum Polskiego w Ameryce odbytego 8-go kwietnia, 1967 roku w Chicago*, oprac. Z. Stefanowicz, Chicago 1967.
- Quérard J., *La France littéraire*, Paris 1964.
- Sadowska-Skurowa H., *Nieznane Estreicherom polonica w starym zasobie druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, cz. 1: „Roczniki Biblioteczne” 1958 z. 1/2, s. 155–188; cz. 2: „Roczniki Biblioteczne” 1965, z. 1/2, s. 172–197.
- Save the books project*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2002, nr 1, s. 3.
- Save the books project*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2002, nr 2, s. 10.
- Stefanowicz Z., *Szkie z życia Polonii Amerykańskiej*, Warszawa 1985.
- Targonska E., *Archival treasures of the PMA and the first archival guide*, „The Polish Museum of America Newsletter” 2006, nr 4, s. 12–13.
- Triller E., *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce w świetle badań archiwalnych*, Wrocław 1963.
- Umińska B., *Ślady pamięci M.K. Sarbiewskiego w wybranych muzeach polskich*, [w:] *Maciej Kazimierz Sarbiewski SJ i jego twórczość. Studia i materiały*, red. J. Lichański, T. Kaczorowska, Pułtusk–Sarbiewo 2015.
- Wierzbicka E., *Druki staropolskie w Archiwum Państwowym w Kielcach nieznane Estreicherowi*, „Archeion” 1986, t. 80, s. 205–220.

Wolanin A., *Polonica in English. Annotated catalogue of the Archives and Museum of the Polish Roman Catholic Union*, Chicago 1945.

Wolanin A., *Polonica Americana. Annotated Catalogue of the Archives and Museum of the Polish Roman Catholic Union*, Chicago 1950.

Współczesne biblioteki polonijne i polskie poza krajem. Raport przygotowany w oparciu o materiały zgromadzone w ramach programu Rejestracja zbiorów polskich za granicą ze specjalnym uwzględnieniem dziedzictwa zagrożonego, oprac. E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2010.

Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator, oprac. B. Bieńkowska, E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2009.

Summary

The Collection of Early Printed Books in the Library of the Polish Museum in America (Chicago)

The collection of early printed books in the Library of the Polish Museum in America is made up of 106 works in 81 volumes. The vast majority of the old prints come from Polish printing houses, they are Polish works published abroad, or are connected with the subject of Poland. 7 books date back to the 16th century, 53 to the 17th century, and 46 to the 18th century. Most of them are devoted to history, law and politics, and a few books are fiction or religious works. The collection is made up of gifts from Polonia and includes several rare Polonica.